

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

СПОМЕНИЦИ ЖРТВАМА ГОРАЧИЋКЕ БУНЕ

(ПРИЛОГ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ДЕЛА КЛЕСАРА
МЛАЂЕНА РАКОВИЋА)

Навршило се осам деценија од догађаја који је у историји остао забележен под именом „Крвави Горачић“ и који је тек касније добио неадекватно име — ГОРАЧИЋКА БУНА.

Тада је (20. фебруара 1893. године) код „суднице општине горачке“ животима платило своју припадност Радикалној странци 18 сељака из Горачића¹, Губереваца² и Живице³, села у горњем Драгачеву⁴. Они су погинули бранећи своју закониту власт, своју општину, којом су управљали после победе на изборима који су одржани 13. децембра 1892. године. Војска је, на позив њихових страначких противника, дошла у Горачиће, где се налазило седиште општине, да им то узме, а они нису хтели да се повинују полицијским и војничким претњама. Сукоб се изродио у крвопролиће, које ће оставити дубок траг у друштвеним кретањима у Драгачеву све до почетка првог светског рата.

Радикали су, као што рекосмо, победили у Горачићима на изборима од 13. децембра 1892. године. Но, тада су се на власти у Србији налазили либерали. Они су у Горачићима, заједно са напредњацима,

иако су били у мањини, хтели да преотму власт. Чак су, предвођени Драгићем Драшковићем, Живком Зимоњићем и Вићентијем Петковићем, у Драшковићевој кафани⁵, која се налазила на старом путу Чачак — Ивањица, формирали и своју општинску управу.

Кад претње полицијских власти нису заплашиле радикале, који нису хтели да предају општински печат и друга обележја власти, либерали су послали војску у Драгачево, у Горачиће.

Војска је стигла Драшковићевој кафани, а одатле се, 20. фебруара 1893. године, упутила према „судници општине горачке“, која се налазила на самој тремећи Губереваца, Горачића и Живице. Код општинске зграде били су се окупили радикали.

Војском је командовао капетан Јовин. Он је захтевао да се „побуњеници“ разиђу. Тада му је горачићки кмет Милић Ружичић, који је замењивао ухапшеног председника Тијосава Јаковљевића⁶, прочитао решење Сталног окружног одбора, у коме је писало да је радикалска власт законита. Капетан Јовин и његови војници нису се освртали на то, настао је сукоб, па онда пушчана паљба.

Први је погинуо кмет Милић Ружичић из Горачића. Поред њега, жртве плотунске паљбе били су Горачанци: Јанко Стевановић, Живко Јевремац, Панто Цогољевић и Радисав Јевремац, Губеревчани: Миљко Николић, Максим Цогољевић (који је тешко рањен, а касније умро), Витор Ђендић, Марко Ђендић, Милован Ђенадић, Чедомир Богетић, Антоније Стојић — Богићевић, Миленко Клисарић, Аврам Басарић, Јеврем Басарић и Ранко Вујиновић, као и Живичанци: Ранко Милутиновић и Миљко Јоровић.

О „Крвавом Горачићу“ релативно се доста писало.⁷

Но, изузев неколико новинских текстова,⁸ практично нико није проучио споменике учесницима у горачићкој буни, а још мање се писало о клесару Млађену Раковићу,⁹ који је у сипак драгачевски пешчар урезао, на надгробницима жртвама, својеврсну хронику „Крвавог Горачића“.

Дуго се није ни знало ко је аутор споменика радикалским и нерадикалским жртвама горачићког крвопролића.

Наше трагање за споменицима учесницима у овом трагичном догађају отпочело је 1968. године, када је припремано отварање Меморијалног музеја горачићке буне.¹⁰

Најпре смо посетили Ружичића гробље у Расовцу¹¹ (Горачићи). Пронашли смо споменик кмету Милићу. То је скоро два метра висок гробљаш, исклесан од живичког пешчара. Паралелопипедни споменик ничим се није разликовао од осталих „каменова“ на овом гро

бљу. Ничим, изузев епитафом, који цитирамо: „О шарен спомене ладни, камене, кои млогима срце храбриш, што овде показујеш, место сарањеног од 34. год. Милића Ружичића уваженог грађанина и би вшег кмета, села Горачића кои погибе, 20. фебруара 1893. год. пред судницом општине, горачке од браће небраће, либерала српски дахија. Нема живота без слободе, благо оном кои ваком смрћу умре, лака земљо која га, прекриваш својом те је откупио крвљу...“¹² Остали део натписа је стереотипан: говори о томе ко је подигао споменик. Орнаментика је религиозног и флоралног карактера. На боку доминира вињага, израсла из фино обликоване саксије, и на њој дубоко урезан голуб. Слова су некако „народски“ писана, али добро очувана, јер су уклесана дубоко у камен. Заслужује посебну пажњу некаква чудна интерпункција, у којој зарез има функцију нарочитог појачавања делова епитафа. На споменику се није потписао онај ко га је клесао. Ни потомци кмета Милића Ружичића нису могли да нам кажу ништа о аутору овог гробљаша са драматичним натписом.

Даља трагања одвела су нас у Губеревце. Знали смо: на Плазенића гробљу сахрањено је више учесника у буни и једна жртва — Максим Цогољевић.

Цогољевићев гробљаш практично се не разликује од надгробника кмету Милићу Ружичићу. Од живичког је пешчара, двометраш, паралелопипедног је облика. Орнаментика је, такође, истоветна, а епитаф се једино у неким појединостима разликује. Само је варијанта текста са „камена“ кмета Милића: „Шарен спомене ладни, камене кои сваком срце храбриш што овде показујеш место, сарањеног од 85 год. Максима Цогољевића из Губереваца, кои задоби пушчану рану, код цркве и суднице, горачке 20. фебруара 1893. год. од браће небраће либерала српски, дахија а издану 7 марта 1893 г. Нема живота без слободе благо, ономе кои ваком смрћу умре лака земљо која га прекриваш својом те је откупио крвљу...“

Нема сумње да је исти каменорезац клесао споменике Ружичићу и Цогољевићу. Али који? Ни на једном од њих није се потписао.

На Плазенића гробљу више је споменика овог уметника из народа. Сви су истоветни по начину обраде камена. На њима: ликови сељака, жена, девојака. Камен је дубоко урезиван. Људске фигуре готово су у природној величини. Скоро све у десној руци држе цвет, уз само тело. Руке су опружене, праве. Жене имају, у рукама, и „амрелс“ — кишобране и сунцобране.

Посетили смо и још два гробља у Губеревцима: Ђендића и Ракићевића. Њих спаја треће — „џиновско“, неиспитано, запуштено,

урасло у шикару и шумицу. На читавом комплексу, знали смо, сахрањено је највише жртава „Крвавог Горачића“. И још већег броја учесника. На жалост, већина их је без „видљивог обележја грађанских врлина“, кости су им урасле у земљу и траве.

На Ђендића гробљу доминантно место заузима двојни поменик браћи Басарићима. На лицу споменика, који се састоји из два одвојена камена паралелопипеда окренута западу, непотписани чикириз уклесао је две импозантне људске фигуре. На једном пише „Аврам и Јефрем погибоше“, а на другом „браћа Басарићи“. Ипак, Авраму и Јеврему епитафи су раздвојени, на једном и другом „биљегу“. Цитираћемо натпис са првог споменика: „Шарен спомене ладни, камене кои сваком срце храбрих што овде показујеш место сахрањеног од 25 година Аврама Басарића из Губереваца бившег војника сталног кадра кои погибе 20 фебруара 1893 год. код суднице оп: горачке од браће српске војске а на тугу целој фамили, и осталој Срби...“ На другом, епитаф се нешто разликује: „Тек што почесмо радити очевину храбрити ал покоси нас смртна, коса не пожали што је роса покојног Јеврема Басарића из Губереваца бившег војника сталног кадра, кои поживи 27. г. а погибе 20 фебруара 1893. год. код суднице оп: горачке од браће српске војничке, трупе а на тугу својој фамили...“

Ни „каменови“ браћи Басарићима нису потписани. И на њима је уочљив ликовни рукопис аутора споменика Милићу Ружичићу и Максиму Цогољевићу. И овде: правилни крстови, фантастични цветићи, голубови на грожђу. Види се сигурна рука клесара, у чијем раду има пуно драматике и некакве суровости.

Истоветан је, мада сиромашнији орнаментима, и споменик још једној жртви која је сахрањена на Ђендића гробљу: Чедомиру Богетићу. Епитаф на том „камену“ сасвим је једноставан. Казује да је Богетић погинуо у 30. години живота „пред судницом општине горачке 20. фебруара 1893.“ Битније се не разликује ни споменик Витору Ђендићу, као ни Антонију Стојићу — Божићевићу.

Ни један од тих гробљаша није потписан.

На Ђендића гробљу, судећи по начину обраде камена и урезивању слова, више је споменика које је радио аутор гробљаша браћи Басарићима, Чедомиру Богетићу и Антонију Стојићу — Божићевићу. Не треба много мудрости да би се схватило како је све њих, као и оне Ружичићу и Цогољевићу, резао један каменорезац. Са сваког просто зрачи нека отмена туга, али и понос. Камен насељавају крстови, голубови, грожђе, стилизовани цветови.

Наишли смо и на један споменик на коме се не помиње горачићко крвопролиће, а који је посебно значајан. У сипак пешчар је урезан човек у природној величини. Снажан, двометраш. Изнад шајкаче уклесано име покојника: Мина Ђендић, а на боку, бојом, једва читљив потпис: Млађен Раковић из Горачића.

Значи ли то, питали смо се, да смо открили тајну?

Наравно, ваљало је проверавати. Јер, очигледно је да се ради о једном од најбољих драгачевских чикириза. Уз све то, чини се да је баш он клесао „биљега“ жртвама горачићке буне...

Нема много литературе о српским сеоским надгробним споменицима. Још мање о њиховим ауторима...

Изгледало је да нећемо успети да сазнамо нешто више о Млађену Раковићу из Горачића. Јер, када је Бранко В. Радичевић, у монографији „Плава линија живота“¹³ писао је о највећим клесарима поменуо је, чини се, сасвим другог каменоресца из Горачића:

„Клесар Љубомир Трипковић — пише он — који има (1960) осамдесет година, каже да поштује дело Радосава Чикириза,¹⁴ али одлучно тврди да је највећи српски сеоски клесар Млађен Рајковић из Горачића. Ако бисмо поверовали овом заиста даровитом народном уметнику, Млађен би — по годинама — могао бити родоначелник сеоских каменорезаца у западној Србији. Он би сада — да је жив — имао стотину и четрдесет година...“

Радичевић, затим, пише да се Рајковићеви „каменови“ вероватно налазе по данас запуштеним, „мртвим“ гробљима. Слова су им испрале кише. Ликове оштетио лицај. Свој суд о горачићком клесару засновао је на сведочанству Љубомира Трипковића, чикириза из Церове,¹⁵ који је, наводно, био ученик Млађена Рајковића.

И нека друга проучавања, заснована на Радичевићевим белешкама, помињу Рајковића, као народног уметника изузетног значаја у стварању „плаве народне пластике“ средином и у другој половини XIX века.

Враћање већ поменутом споменику Мини Ђендићу, на гробљу у Губеревцима, ако се узме у обзир сведочанство Љубомира Трипковића, ствара недоумицу. Питали смо се (1968. године) да ли се ради о истој личности када се помену Рајковић и Раковић.

Поново смо прегледали сва гробља у Горачићима, Губеревцима и Живици. Нигде нисмо наишли на потпис Млађена Рајковића. Нису ни матичне књиге рођених, крштених, венчаних и умрлих у Горачићима помагале.¹⁶ У њима се нигде не помиње фамилија Рајковић, али има Раковића.

Значи ли то да Трипковић, а са њим и Бранко В. Радичевић погрешеше? — питали смо се. Да ли је Трипковићу могао да буде учитељ онај који је рођен око 1820. године? А баш тада би, по Радичевићевој забелешци, требало да је рођен.

Трипковић је, по годинама, клесарски занат могао да учи крајем XIX и током XX века. Тада би његов учитељ Млађен Рајковић могао имати око 80 година. Очигледно је да таква старијина не може да обликује камен.

Све у свему, недвосмислено је да се Трипковић пребацио. Његов учитељ морао би да буде знатно млађи човек.

Није ли то Млађен Раковић? Да ли је Радичевић, можда, погрешно забележио презиме?

Гробља у Горачићима, Губеревцима и Живици нису могла да дају одговор. Ни матичне књиге у Горачићима, које смо брижљиво прегледали све негде од 1840. године. Походили смо најстарије људе у ова три драгачевска села. Имали смо срећу да разговарамо, 1968. године, са, сада већ покојним, Илијом Ракићевићем из Губереваца, који је изванредно, по традицији која влада у њиховој породици, познавао прошлост Драгачева. Он нам је потврдио да није постојао Млађен Рајковић, већ Млађен Раковић, врстан каменорезац из Горачића. Забележили смо његово сведочанство:

„Млађена Раковића се добро сећам. Често је долазио нашој кући, још док ми је отац, Миљко, био жив. Бејаше снажна људина; горштак, црномањаст, бркајлија. Мој отац и сви ми поштовали смо га као великог мајстора. Верујте, нико боље од њега није клесао споменике. Знам Радосава Чикириза, заправо знам његове фигуре у камену, али ми је Раковић ближи. Најлепше „каменове“ резао је жртвама горачићке буне. А спомење је „писао“ по целом Драгачеву и подјеличким селима . . .“¹⁷

Када смо Ракићевићу предочили Трипковићево тврђење, недвосмислено је рекао:

„Познавао сам Трипковића. Он је само код Млађена Раковића, који је имао своју школу у Расовцу, могао да учи каменорезачки занат. Млађен Рајковић није постојао у Горачићима. Ми у кући имамо обиље докумената разноврсног карактера од средине прошлог века. У тим документима помињу се готово све фамилије из Губереваца, Горачића и Живице, али не и Рајковићи . . . О Млађену се распитајте код Станића у Расовцу. Тамо је живео . . .“¹⁸

Ракићевића смо питали и да ли му је познато ко је саставио епитаф за споменик жртвама горачићке буне. Претресао је своју богату

архиву и показао нам један листић. На тој пожутелој хартији прочитали смо текст епитафа са споменика Максиму Цогољевићу. Испод текста налазио се потпис: Арсеније Ђендић. Ракићвић нам је рекао да је Ђендић био, после горачијке буне 1893. године, један од чланова одбора за прикупљање помоћи породицама жртава крвопролића. Иначе, родом је из Губереваца, као свештеник службовао је у Горачићима све до своје смрти, 1927. године. Био је помало занесењак, књигољубац и добар говорник. Епитаф за споменике жртвама горачијке буне саставио је, тврдио нам је Илија Ракићевић, на молбу председника општине Тијосава Јаковљевића и писара и летописца „Крвавог Горачића“ Рада Плазинића — Плазине.

Ђендићев „састав“ урезивао је у споменике чикириз Млађен из Горачића. У договору са родбином, он је основни текст само унеколико мењао. На споменицима, које смо касније открили, то се најбоље види.

Наша даља проучавања ишла су и за тим да нешто више сазнамо о животу овог клесара чија се занатска вештина, судећи по бројним споменицима, расутим по читавом Драгачеву, а и даље према Западној Морави, може сврстати у врхунска остварења „плаве народне пластике“ из краја XIX и почетка нашег века.

Послушали смо савет Илије Ракићевића и посетили Станиће, фамилију која живи у Расовцу (Горачићи). Богдан Станић, земљорадник, потврдио нам је да не постоји ниједан документ о Млађену Раковићу, који је веома битан за схватање његовог клесарства...

Живот Млађена Раковића био је луталачки. Потуцао је, како каже Богдан Станић, „од немила до недрага“. У Горачиће је дошао са Љуте Крушке, засеока села Живице, где је рођен 1845. године. Привенчао се у Станиће вероватно после 1865. Касније је у комшилук, за кћерку Лазара Ђоковића — Веселиновића, довео и свога брата од стрица, Милана, који ће бити један од првака Радикалне странке у Драгачеву и активан учесник у горачијкој буни 1893. године. Млађен је имао двоје деце: сина и кћерку. Кћерку је удао у Губеревце, у фамилију Клисариће. Поседовао је мало земље. Богдан Станић каже „прежину земље“. Породицу је издржавао режући споменике и свирајући у гајде. Иако је био најцењенији мајстор тога доба у Драгачеву, и добро плаћен, мукотрпно је живео. Израду неких споменика, чак и учесницима у горачијкој буни, није ни наплаћивао. То је и разумљиво, јер су село пљачкали зеленаши, породичне задруге су се раслојавале, није се имало новца за помен мртвима. У Горачићима је живео све до 1903. године, када му је умро син Павле, кога је волео на некакав посебан начин. Није му давао, чак и кад

се Павле оженио, да се одваја од њега! После Павлове смрти, напустио је супругу, узео унука Драгутина, који је био ментално заостао, и вратио се у Живицу. Кад му је умрла супруга, своје имање у Горачићима некако је успео да прода. Само, то имање се и данас зове „Млађеновина“.

У Горачићима му више ништа није остало. Избегавао је да посети крај у коме је провео најлепше године живота, у коме је исклесао најлепше споменике. Посећивао је само гробље на „Черговишту“, где је исклесао споменик сину Павлу. Од тада до смрти живео је у Василијевићима у Живици. Наравно, и даље је клесао споменике, али још суморније него оне жртвама „Крвавог Горачића“.

Судећи по натпису на споменику у Суруџића гробљу (Горачићи), Раковић је умро 15. марта 1915. године. Имао је 70 лета. Сродници, Василијевићи из Живице, подигли су му „надгробни знак“. Убог, лоше обликован. Недостојан личности којој је намењен. Данас је чак и запуштен. Нема на њему витких голубова што зобљу грожђе, ни двојница, ни кишобрана, ни цвећа — орнамената које је он тако мајсторски успевао да уреже у камен. Резао их је надахнуто, па није случајно убројан у чикиризе чија се вештина мери мерилима уметности

Сви ти мотиви добили су место и на споменицима жртвама горачићке буне. Споменицима које смо поменули. Али, и на оним другим. Јер:

„Земни остаци“ више „бунтовника“ из Горачића и Губереваца „почивају“ и на Страњанском гробљу у Губеревцима. Но, ту су и гробљашки њихових страначких противника. Од жртава буне овде је сахрањен само Миљко Николић. Мисли се, наравно, на оне жртве које су пале од танади војника капетана Јовина. И Николићу је Млађен Раковић „писао“ споменик. Орнаментика је иста као и на осталим споменицима радикалским жртвама, али не и епитаф, поетски интонирани: „Овде леже кости невиног и срца млада што за правду страда Миљка Николића из Губереваца који у најлепшем, цвету од 26 год. погибе од пушака војничкије под владом либералном код горачке, суднице 20 фебруара 1893. г. . .“ Ваљда зато што се налази на споменику младог човека, голуб што зобље грожђе некако је полетније исклесан.

Међу успелија остварења Млађена Раковића из периода горачићке погибије спада и достојанствен „споменик“ Јанку Стевановићу, на Сјеничића гробљу у Горачићима. Слова су правилније него на осталим „биљезима“ распоређена, дубља су и елегантнија. Само, ре-

лигиозни и флорални орнаменти су грубљи, некако чемернији. И епитаф је више „раковићевски“, мада је и он варијација основног текста, чији је аутор свештеник Арсеније Ђендић: „Ево гроба неизбежна двора ће с одмара тело од умора срца млада што за правду страда — Јанко Стевановић поштовани грађанин овог села Горачића бив. војника (у) српско турском рату 1876 и 7 и 8 год. кои чесно поживи 35 год. а погибе 20 фебруара 1893 год. пред судницом општине горачке од војнички пушака. Нас 18 жртви паде за владе либералне партије . . .“ Писање текста на овом пешчару каракетрише неко специфично уметање тачке између појединих целина реченице. Та тачка, која вероватно треба да значи паузу, налази се на средини слова (по висини).

Не пронађосмо више споменика радикалским жртвама горачијке буне клесане длетом и чекићем нашег уметника. Споменик Ранку Милутиновићу у Живици касније је подигнут, а радио га је вероватно неко од Раковићевих ученика, по свој прилици Иван Давидовић из Драгачице.¹⁹

Иначе, Млађен Раковић је клесао и велики број споменика ученицима у горачијкој буни, онима који нису погинули, већ касније, умрли. Али, на тим „каменовима“ и нема драматике, нити надахнутијих стваралачких узлета. Стереотипни су и готово незанимљиви. Ништа не могу да додају клесарској уметности овог чикириза.

Нико до сада није говорио о нерадикалским мртвима горачијке буне. А било их је. За то постоје сигурни докази.

Занимљиво је, међутим, да је двојици од њих споменике клесао баш Млађен Раковић.

После горачијке драме, радикали су формирали групу хајдука с циљем да се освете онима који су довели војску у Горачиће. На удару су били напредњачки и либерални прваци: Драгић Драшковић, Вићентије Петковић, Живко Зимоњић и Мијаило Кнежевић.²⁰ Двојица од њих, Драшковић и Кнежевић, страдали су као жртве хајдучке освете. На посебан начин и они су жртве горачијке буне.

Драшковићев и Кнежевићев споменик надвосмислено указују на постојање политичке хајдучије.

Драшковићев споменик на Петковића гробљу у Горачићима, монументални паралелопипедни „биљег“ висок око два и по метра, није неко значајније остварење Млађена Раковића. Религиозни и флорални мотиви битно се не разликују од сличних гробљаша тога доба. Није изостао ни обавезни голуб на боку. Ни грожђе. Само, тај споменик је занимљив због епитафа, у чијем је састављању вероватно

и Млађен Раковић учествовао, свакако са неким од ученијих људи из Драшковићеве породице. Ево тог текста, који има призив клетве и молитве у исти мах: „Овде леже посмртни остаци газда ДРАГИЋА ДРАШКОВИЋА трговца из Горачића, који је невино убијен у свом дому 16. марта 1894 г. у својој 50 години живота. Опроклето племе каиново зар те још у свијету има, те неvine ти убијаш људе опште проклетство, прати злотворе гријеха овог, да иж правда божија потамани и на утјеху породице Миљко Мунитлак из села Пресеке главни злочинац убијен је у потери као злотвор народни а његов саучесник Јеремија Јоровић из Живице убијен по пресуди 16 јуна 1895 г ожалашћена породица бога моли и у нади живи да ће и остале злотворе приређене смрти Драгићеве јарко сунце проказати а правда их божија казнити . . .“

Раковић је исклесавио и надгробник Мијаилу Кнежвићу из Горачића, једном од оних који су мучили „горачићко робље“ на дан буне и после ње. У клесарском смислу, тај споменик није успелије Раковићево дело. Једино је занимљив по томе што је у епитаф уметнуо да су Кнежевића убили хајдуци („погибе од кајдука 5 јуна 1895 год. . .“).

Са изузетком споменика Ранку Милутиновићу, све остале „билеге“ изнад „земних остатака“ погинулих Горачанаца, Губеревчана и Живичанаца клесао је горачићки чикириз Млађен Раковић. Ми смо прегледали сва гробља у ова три села и уверили се у то.²¹ Сем тога, Раковић је, недвосмислено, аутор и надгробника нерадикалским жртвама „Крвавог Горачића“.

У току нашег трагања за овим врсним уметником из народа, чије је и презиме погрешно бележено и чији рад све до сада није ни проучаван, суочили смо се са два поређења Млађена Раковића и Радосава Чикириза, свакако највећег уметника међу каменоресцима западне Србије, који је од Раковића био старији 25 година и своје дело завршавао онда када је овај други тек започињао. Клесар Љубомир Трипковић из Церове и Илија Ракићевић, велики зналац прошлости Драгачева, иначе из Губереваца, одлучно су тврдили да је Млађен Раковић био већи уметник од Чикириза.

Наша проучавања Раковићевих споменика жртвама горачићке буне и познавање Чикиризовог стваралаштва показала су да се таква поређења не могу правити. Два велика каменоресца битно су се разликовала. Бар кад се узму Раковићеви „каменови“ из времена „Крвавог Горачића“ и после тог драматичног догађаја, који је оставио дубок траг у политичкој историји Србије при крају XIX века.

Чикириз је био некако више лирски разбарушен, старији је, делује помало „академски“. Раковић је епски развучен, драматичнији и суровији. У мотивима, иако је касније стварао, он је архаичнији од Чикириза. Стварајући после ратова 1876—78. године и у доба гораџишке трагедије, уз то несрећан у породици, Раковић је неку своју срџбу и опорост насељавао у камен. Детаљи су му, бар на споменицима жртвама „Крвавог Горачића“, прерастали у симболе. Чикиризова слова подсећају на вез најбољих везиља, док Раковићева реченица има у себи неки посебан ритам и чудну интерпункцију (у којој зарез има функцију појачавања емоција и гласа!).

Но, неки његови други „каменови“ битно се разликују од оних иза буне од 20. фебруара 1893. На њима има и најфинијих стваралачких узлета и поетских виђења света.

Наравно, подразумева се неопходност даљег проучавања каменорезачке уметности Млађена Раковића и давања потпуније оцене његове улоге у подизању „млаве народне пластике“, како се у новије време називају најуспелији надгробници и крајпуташи са подручја западне Србије, на ниво узбудљивих узлета духа и надахнутих остварења достојних аутентичног народног стваралаштва.

На нама је било да укажемо на Млађена Раковића, да га отргнемо од заборава и покажемо како је, длетом и чекићем, осведочио један драматични догађај у Драгачеву, који је био последица страначких трвења, сукоба и међусобица. Сигурно је да је тај период стварања имао посебно место у целокупном његовом делу.

Млађен Раковић није био само сведок „Крвавог Горачића“. Постао је његов летописац. А тај летопис има једну посебну форму, каменорезачку. На најадекватнији начин знао је да искаже трагаку погибије сељака из Горачића, Губереваца и Живице. Није га се тичала страначка припадност. Резао је „каменове“ и радикалима, и напредњацима, и либералима. Он је, отворених очију, стиснута срца, у сипак пешчар из Живице, насељавао јауке. Реч је исувише, чини се, пренаглашена. Али, онај ко се упозна са његовим делима из тога доба схватиће да је и једномогућа.

НАПОМЕНЕ

1. Горачићи су село у Драгачеву, од Гуче удаљено 10, а од Чачка 20 километара. Са Губеревцима и Живицом представљало је све до после другог светског рата једну општину. Ово се село некада звало Горачић, па отуда, и у нашем раду, двојна употреба придева који су изведени из назива места.

2. Губеревци су Горачићима суседно село.

3. Живица је Горачићима суседно село.

4. Драгачево је крај у западној Србији, јужно од Чачка. Његов највећи део територијално припада општини Лучани.

5. Драшковићева кафана сачувана је до данас. Мештани је називају „Драшковића ме'ана“.

6. У Драгачеву се тврди да је Тијосав Јаковљевић ухапшен по налогу свога таста Дамњана Броћића, тадашњег посланика из Гуче. Наводно, Јаковљевића је Броћић упозорио „да ће у Горачићима пасти крв“, а када је овај, и поред упозорења, одбио да се повуче и повинује захтевима напредњака и либерала, Броћић га је ухапсио. На тај начин сачувао му је живот. Истина, за све ово не постоје докази. Али, и у Горачићима, и у Гучи, познаваоци прилика истичу да ту нема ничег спорног. Оспорава се тврђење Велисава Јањића, изнето у књизи „Осамнајест жртви 1893“, да је Јаковљевић ухапшен из сасвим других разлога. Јањић је, кажу, и тиме, хтео да брани своје партијске пријатеље, пошто је у време писања књиге био радикал.

7. Велисав Јањић: „ОСАМНАЈЕСТ ЖРТВИ 1893“, Горњи Милановац, 1893; Раде Плазина: „КРВАВИ ГОРАЧИЋ 1893“, Илустровани радикални алманах за 1926. годину, књига II; Драгоје Тодоровић: „ГОРАЧИЋКА БУНА 1893“, Чачак, 1965. Остали историчари су само узгред помињали овај догађај.

8. Радован М. Маринковић: КЛЕСАР МЛАЂЕН РАКОВИЋ (1845—1915), „Чачански глас“, Чачак, додатак „Градац“ бр. 8, од 6. новембра 1968; Исти: „ЛИК ЖЕНЕ НА НАДГРОВНОМ СПОМЕНИКУ“ објављен у истом додатку „Чачанског ласа“ од 6. новембра 1968.

9. Нико целовитије није писао о овом народном уметнику. Аутор ових редова сасвим га је случајно открио трагајући за споменицима учесницима у горачићкој буни 1893. године.

10. Музеј се налази у Горачићима. Смештен је у старој општинској згради, код које су изгинули сељаци из ова три драгачевска села. Отворен је 1968. године.

11. Расовац је један од већих заселака у Горачићима.

12. Све епитафе са споменика објављујемо у изворном облику.

13. Бранко В. Радичевић: „ПЛАВА ЛИНИЈА ЖИВОТА“ (српски сеоски споменици и крајпутаци), Београд, 1961.

14. Радосав Чикириз(овић) из драгачевског села Ртију један је, по општој оцени, од најистакнутијих, ако не и најбољи, самоуки српски клесар, не само у времену у коме је стварао, већ и уопште. Презивао се Ђекић, а презиме Чикириз узео је од своје уметности. Рођен је око 1820. године. Не зна се када је умро. Последње споменике „писао“ је око 1863. Иначе, у нашем раду ми смо реч „чикириз“ употребљавали уместо клесар, каменорезац. Изузетак је прављен једино онда где се помиње Радосав Чикириз.

15. Церова је село у Драгачеву, сада у саставу општине Ариље.

СПОМЕНИЦИ ЖРТВАМА ГОРАЧИЊКЕ БУНЕ

16. Ове матичне књиге налазе се у Месној канцеларији у Горачићима. Дугујемо захвалност матичару Вуку Терзићу што нам их је ставио на увид.

17. Личне белешке аутора овог рада. Иначе, под појмом „подјеличка села“ подразумевају се села на северној страни планине Јелице.

18. Личне белешке аутора овог рада.

19. Драгачица је један од заселака у Горачићима.

20. У својој књизи Велисав Јањић је ове људе представио као виновнике крвопролића у Горачићима.

21. Аутор овог рада детаљно је проучио сва гробља у Горачићима, Губеревцима и Живици, и то у три маха: 1968. (двапут) и 1973. године. У Горачићима их има 13, у Губеревцима четворо, а у Живици двоје.

STELES FUNERAIRES A LA MEMOIRE DES PARTICIPANTS DE LA
REVOLTE DE GORACIC EN 1893

(Contribution à l'étude de la vie et de l'oeuvre du tailleur de
pierre Mladen RAKOVIĆ)

Il y a quatre vingt ans déjà que s'est déroulé un évènement resté tristement célèbre dans l'histoire sous l'appellation de »GORACIC SANGLANANT« non-adéquatement transformé en »REVOLTE DE GORACIC«.

C'est ainsi que le 20 Février 1893, dix-huit paysans de Goračić, Guberevac et Zivica, villages du Haut Dragačevo, payèrent de leur vie leur appartenance au parti radical. Ils moururent en défendant leur pouvoir communal légal. L'armée sur l'ordre des partis opposants vint pour leur reprendre ce pouvoir par la force. Comme ils refusèrent de se rendre aux menaces de la police et de l'armée, la lutte se transforma en boucherie, laissant des traces profondes dans les mouvements sociaux à Dragačevo jusqu'au commencement de la première guerre mondiale.

On a beaucoup dit et écrit sur cet évènement.

La révolte de Goračić de 1893 marqua profondément la tradition et la création populaire. Les stèles funéraires édifiées aux victimes sont particulièrement intéressantes.

Toutes les stèles, une excepté, furent taillées par Mladen RAKOVIĆ (1845 —1915), artiste autodidacte de Goračić. Jusqu'à présent il était resté inconnu, n'ayant signé aucun de ses travaux. L'auteur de cette étude a examiné tous les tombeaux dans lesquels sont enterrées les victimes de la révolte de Goračić, il a consulté la littérature disponible et a conversé avec les gens qui connurent ce tailleur de pierre. Grâce à tous ces renseignements, il a réussi à lever le voile de l'oubli sur son oeuvre (étroitement lié à cet évènement sanglant) et à pouvoir en dire un peu plus sur la vie de ce personnage particulièrement intéressant.

Dans cette étude, c'est également pour la première fois que l'on fait allusion à l'auteur des épitaphes sur les monuments aux victimes. Presque toutes les tombes portent à peu près le même texte essentiel, quoique les variations ne soient pas exclues. On y lit entre autre : »Il n'y a pas de vie sans liberté. Que soit béni celui qui meurt de cette façon. Terre légère qui le recouvre, c'est avec son sang qu'il l'a rachetée...«

Par ailleurs, d'après un grand nombre d'initiés, Mladen Raković est l'un des plus grands artistes populaires autodidactes de cette région de Serbie de la seconde moitié du XIXe siècle et du début du XXe. Son oeuvre mérite une étude approfondie. Ici, nous nous sommes contentés d'analyser les stèles taillées par Raković à la mémoire des victimes de la révolte de Goračić de 1893, oeuvres que l'on peut, sans risque d'erreur, classer parmi les créations les plus valables de la »plastique populaire bleue«.

Radovan M. MARINKOVIĆ

Сл. 1. Споменици браћи Басарић (Гендића гробље — Губеревци)

Сл. 2. Споменик Милићу Ружичићу (Ружичића гробље — Горачићи)

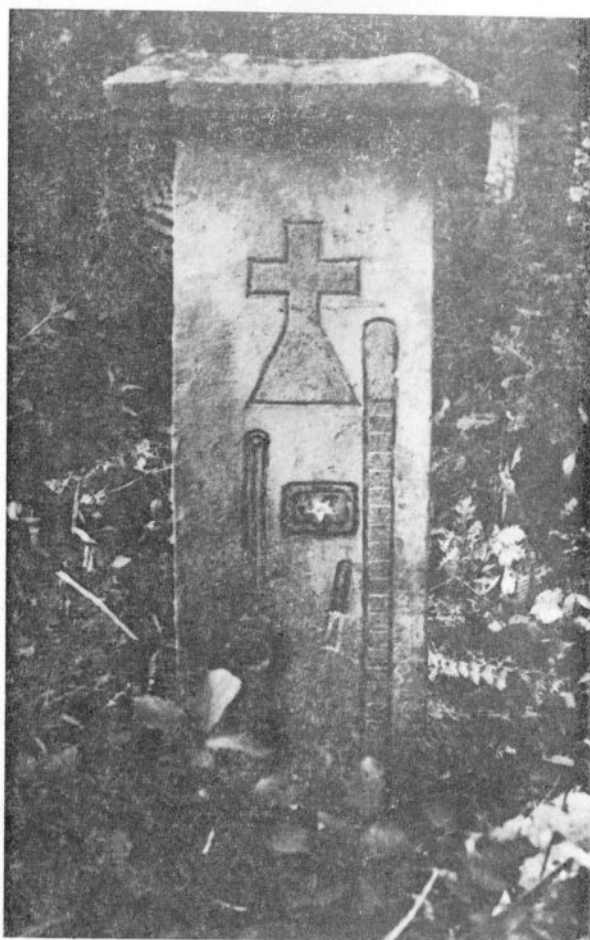
Сл. 3. Споменик Максиму Цогољевићу
(Плазичића гробље — Горачићи)

Сл. 4. Споменик Јанку Стевановићу (Сје-
ничкића гробље — Горачићи)

Сл. 5. Споменик Млађена Раковића (Су-
рудића гробље — Гџрачићи)

Сл. 6. Наличје споменика Млађена
Раковића